

Tükrös távléc

A XVII. század elején állítólag holland szemüvegcsiszolók gyermekei fedezték fel először bizonyos lencsekombinációk nagyító hatását. A dolgról tudomást szerezve 1609-ben Galileo Galilei építette meg az első használható távcsöveget. Munkája eredményeként az 1609-es és 10-es év talán minden idők csillagászatának legeredményesebb két éve volt. Az új eszköz segítségével többek között felfedezte a Hold hegyeit és völgyeit, rájött, hogy a Tejút tejeles ködjét tulajdonképpen csillagok milliárdjai alkotják. Azután 1610 januárjában a világon elsőként észlelte a Jupiter három holdját, majd néhány nappal később az addig rejtőzködő negyediket is.

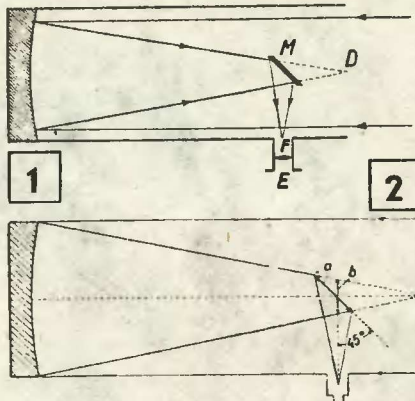
Bizony az akkori Galilei megörült volna egy olyan egyszerű távcsőnek, amelyet színes képünk „Galileje” a kezében tart. Az első lencsés távcsövekkel szemben azonban a primitívnek tűnő tükrös, más néven reflektoros távcső megalkotása a jó két emberöltővel később élt Isaac Newton nevéhez kötődik.

A Newton-rendszerű tükrös távcsőnek jó néhány előnye van a lencsés reflektorral szemben. Különösen a nagy méretű (sokszor 1 m-nél is nagyobb átmérőjű) objektívenlencse csiszolása, a szükséges finom üveganyag beszerzése rendkívüli nehézségeket okoz. Ráadásul az ilyen objektív vastag üvege elnyeli a beeső fénysugarak nagy részét, s csak kisebb hányada tud áthatolni rajta. A tükrös fényereje (vagyis a felületről visszavert fény) viszont lényegesen nagyobb, ami különösen a csillagászati felvételek készítésekor igen fontos. A tükrös lényegesen olcsóbb, mert hordozó anyaga a reflektorénál sokkal gyengébb minőségű üveg is lehet. Ráadásul egy valamirevaló lencsés távcsőhöz két vagy három objektív kell (a színszórás megszüntetése miatt), tükrösből viszont elegendő egy.

Csak az Urániában

Mindezek indokolják, hogy a csillagászzal csak most ismerkedőknek egy Newton-rendszerű reflektort mutassunk be. Ennek külön érdekessége, hogy lécből van a váza, tehát teljesen nyitott, ezért csak sötétben használható. Elkészítésének kulcskérdése a megfelelő optikai elemek beszerzése, ezért mindjárt azzal kezdjük. A reflektorként szolgáló parabolatükröt elkészítése házilag sem lehetetlen. (Kulin György „A távcső világa” című, ma már nehezen hozzáférhető, de könyvtárakban megtalálható könyve részletes leírást ad róla.)

A távcsőkészítéshez szükséges mikronpontosságú parabolatükröt azonban — miként más optikai

elem sem — a kereskedelemben nem kapható. Szerencse, hogy egy helyen, Budapesten az Uránia Csillagvizsgálóban (I., Sánc u. 3/b) beszerezhető, s ott még szaktanácsokat is kaphatnak az érdeklődők. S hogy mire is lesz szükségünk még a távcsőkészítéshez, az kiderül 1. ábránkból.

A Newton-rendszerű távcső legfontosabb eleme tehát a parabola-tükrös. A forgási parabola (paraboloid) az egyetlen olyan felület, amely a messziről (gyakorlatilag a végtelenből) érkező párhuzamos fénysugarakat egyetlen pontba, a gyújtópontba vetíti. Mielőtt azonban a fénysugarak elérnék a gyújtópontot, útjukba egy — a beeső fénysugarakkal 45 fokos szöget bezáró — kis síktükröt (M), másodtükröt állítunk. Ez a fénysugarakat 90 fokkal eltéríti irányuktól, így nem a D, hanem az F pontban metszik egymást (1. ábra), ahol a szemlencsével (E) vizsgálhatók. Szükségünk lesz tehát egy kis méretű síktükrökre és egy okulárlencsére.

A reflektort 15 cm átmérőjűre válasszuk, fókusztávolsága 150 cm legyen. A másodtükröt igyekeznünk kell a lehető legkisebbre méretezni, de úgy, hogy a főtükrőről visszavert sugárkúp összes használható fénysugarát visszaadja. A sugárkúpot 45 fokos szögben metsző sík metszete elvben egy ellipszis lenne, ilyen tükröt azonban nehéz kivágni. A gyakorlatban jól megfelel a téglalap alakú is. A tükrös nagyságát 2. ábránk alapján könnyen kiszerezhetjük. Rövidebbik oldala az elvi ellipszis kistengelyével (b), a hosszabbik a nagy tengellyel (a) egyezzen meg, illetve, hogy a főtükrőből jövő összes fénysugarat felfoghassa, egy kissé méretezzük túl. Vehetjük például 36×25 mm-esnek.

Állvány fából

A távcső mechanikai részeit fából készítsük el. A tükröket tartó kar, és az ahhoz csatlakozó állványrész 70×45 mm keresztmetszetű fenyőstafli lehet (3. ábra). A reflektortalp 10 mm vastag réte-

geltlemez, melyet facsavarokkal erősítsünk a kar alsó büttyjéhez. A kar és a talp merőlegessége alapvető követelmény. Ezt úgy érhetjük el, hogy a kar végeit fűrészgéppel, merőlegesen megvezetve vágjuk le. Természetesen a reflektor finomállítási lehetősége még ezek után is szükséges. Igen egyszerű megoldást kínál a gépkocsik fényszórójának rögzítőszervezete. A rügös leszorítók mellett két állítócsavar segítségével az egész szerkezet tetszőleges irányba billenthető (3).

A másodtükröt ugyancsak állíthatóan kell rögzítenünk. A legegyszerűbb megoldás, ha a tükrök hátlapját lágy, hajlékony huzalra ragasztjuk Nikrobonddal. A pontos beállításra a huzal hajlítgatásával nyílik lehetőség. Precízebb, ha egyszerű csuklószervezetet alakítunk ki egy csődarabból, melynek oldalfalába két menetes furatot készítünk. A tükrös tartója ekkor merev acélhuzalból készülhet, így kisebb az esély, hogy a használat során elmozdul, vagy berezeg. A síktükrös billentésére a rögzítőhuzal végén levő anyáscsavar ad lehetőséget (4).

Pontos beállítás

Az okulár lehet egyetlen lencse, melyet műanyagcsőbe foglaltunk. A cső „húzósan” illeszkedjen a kar furatába. Erdemesebb kész okulárt — pl. dianézsből vagy egy kiselejtezett színházi látcsőből kiszerezett — használni. Ezeknél a finomállítás lehetősége is adott.

Képeinken egy egyszerű távcső-állványt is bemutatunk. (Már Ø15 mm-es okulárra is 100-szoros nagyítású távcsövünk kézben tartva használhatóan lenne.) A tükröket tartó kar ennél két — hosszú kapupántcsavarból készült — tengely körül fordulhat el (5). Az állvány elemeit kétcolos, 120 mm széles deszkából vágjuk le és csapozzuk össze (6). Akinek van otthon gömbcsuklós fotóállványa, annak ezzel nem érdemes bajlódni. A kart közvetlenül a fotóállványra csavarozhatja.

A távcső tükreinek pontos beállításához a következő követelményeket kell kielégítenünk:

— A főtükrös optikai tengelyének egybe kell esnie a távcső tengelyével.

— A segédtükrös által az eredeti irányuktól eltérített sugárkúp tengelyének egybe kell esnie az okulárcső tengelyével.

A távcső használatát segíti, ha legalább a főtükröt leárnyékoljuk. Fekete kartonlapból hajtogassuk a tükrőházat, majd ragasszuk a tükrőlap élére (7).

★★

PJ

